

Érdekes növénynevek V.

pillangóborsó J. *Clitoria* (P. 37). A pillangós virágra utaló elnevezés, az *asszonyka* nevű növény társneve. Mai tudományos *asszonyka* neve a virágkoronára utal, amely a női szeméremtestre hasonlít. A Linné előtti szerzők többségénél olvasható a *Clitorius flos* terminus, a mai *Clitoria* latin nemzetségnév előzménye, amely a görög *kleitorisz* 'csikló' szó származéka. Hasonló a névadási szemlélet háttere a növény német elnevezésénél is; a *Schamblume* (PbF. 134) fordítása 'szeméremvirág, szégyenvirág'.

pillangócserje J. *Sesbania* (P. 206). Hasonneve a *pillangósvirág* és a *lepkevirág* (uo.). A latin *Sesbania* (Linné előtt *Sesban* Caspar, illetve Johann Bauhin műveiben) nemzetségnév az arab *sēsabān* 'ua.' (Genaust 581) növénynevét folytatja. A **pillangófa** 'Caesalpinia' (P. 206) nyolc fajtát is jelöl, csupa egzotikus növény neve. Ez az elnevezés is a növények pillangós virágára utal. A nemi név Andrea Cesalpino (latin *Andreas Caesalpinus*, élt 1509–1603), olasz botanikus és filozófus, VIII. Clemens pápa orvosának nevét őrzi.

pillangófü J. *Briza media* (MNöv. 161). R. 1834: N. ua. (Tarczal) 'rezgő v. rezgető fű' (Kassai 4: 120), 1873: ua. (Ballagi 2: 431), 1911: ua. 'Briza m.' (Nsz. 238). Társnevei a magyarban (*rezgőfü, remegőfü, reszketőfü, rezgőpázsit* [MNöv. 161]) és német neve, a *Zittergras*, azaz 'rezgőfü' szó is arra utal, hogy a növényke a szélben rezeg, finoman remeg; talán *pillangófü* neve is a lepke csapongó, ide-oda cikázó repülésével a növény mozgására utal.

pillangókardvirág J. *Gladiolus papilio* (P. 137). Az összetett szó *pillangó* előtagja a tudományos latin fajnévvel függ össze (lat. *papilio* 'lepke'). A növény feltűnő hasonlósága egy pirosasbarnás pillangóhoz a névadás alapja. Az összetétel *kardvirág* utótagja pedig (valamint a növény *dákoska* és *gladiólusz* hasonneve) – akárcsak a német *Gladiole*, *Siegwurz* 'ua.' (Genaust 267) és a latin nemzetségnév – a már Pliniusnál is szereplő latin *gladiolus* növénynevből származik, amelynek jelentése 'kis kard, kardalakú levél, kardliliom'. A *gladius* 'kard' kicsinyítő képzős alakja a levél kardformájára utal.

pillangószirm J. *Diplarrhena moraea* (P. 206). A *pillangószirm* elnevezés magyarázata a növény halványsárga, barna foltos, lepkére emlékeztető virága. Tudományos *Diplarrhena* (< görög *diplóosz*, *diploúsz* 'dupla'; *árrhen*, gen. *arrhénosz* 'férfi, hím') nemzetségneve arra utal, hogy a növénynek csak két porzólevele fejlődik teljesen ki.

pillangóvirág J. 1. *Cosmos bipinnatus* (P. 206). R. 1930: *pillangóvirág* 'Schizantus' (Natter 447), 1933: N. ua. (Bogdánfalva) 'pirosat virágzó kerti virág' (MNy. 29: 319), 1966: ua. 'Schizantus' (MNöv. 118). N. MNöv. 153: *pille* 'Cosmos bipinnatus' | NépismDolg. 4: 30: *pillangóvirág* (Gyimesbükk) 'ua.' | Ethn. 87: ua. (Háromszék, Árapatak) 'ua.'. Hasonneve Gyimesbükkön a *lepke* (uo.). További hasonnevei a *lepkevirág* (uo.) és a *pillevirág* (P. 206), társneve az *ékeske*, *csillagvirág* és a *menyecskeszem* (MNöv. 153). A németben a *pillangóvirág* szó szerinti megfelelőjével, a *Schmetterlingblume* (M. 116) kifejezéssel a *Convolvulus* ars. és a *Pelargonium* növényeket jelölik. Mexikói eredetű, több színváltozatban ültetett dísnövény kertjeinkben a pillangóvirág. Erre utal *kertike* társneve (MNöv. i. h.). A *pillangóvirág* terminus magyarázata az, hogy a növény orchideaszerű színes virágai úgy helyezkednek el a szárazon, mintha egy csomóban temérdek, apró, tarkaszárnyú

pillangó lebegne. Néhány szerzőnél a Schizantus neve is *pillangóvirág*, a tudományos *Schizantus* nemzetségnév a görög *schizein* 'hasogatott' és a gör. *anthosz* 'virág' szavakra vezethető vissza. Ezen alapul a német *Schnitzblume* (uo.), azaz 'hasogatott virág' elnevezés is. Angol neve *butterfly flover* (Natter 447), azaz szintén *pillangóvirág*. A Schizantus visetonensis egyik változatának virágai hófehérek, és teljesen elborítják a növényt, ezért *menyasszonyfátyolnak* is nevezik.

pillekosbor J. Phalaenopsis (P. 206). A magyar *pillekosbor* terminus és a latin nemzetségnév, amely a görög *phalaina* 'éjjeli lepke' és az ugyancsak gör. *opszisz* 'kinézet' szavakból alkotott, a növény szép nagy virágának formájára utal.

pilletárnicska J. Gentianella amarella (P. 246). A *pilletárnicska* a csinos tárnicska (uo.) társneve. A növény az enciánfélék családjába tartozik. *Tárnics* növénynevünk ugyan a TESz. (3: 856) szerint ismeretlen eredetű növénytani szakszó, ám a szó eredetére vannak magyarázatok. Első fölbukkanása 1803: „Speerenstich: [...] *tarnitska*” (Márton József szótárában), majd 1807-ben Diószegiéknél a *tarnits* a Gentiana nemzetség neve (MFüvK.), 1864-ben már összetett növénynévben is előfordul: *fecsketárnics* 'Gentiana' (CzF. 2: 628). A *tárnics* Rapaics Raymund szerint szláv eredetű a nyelvünkben, szerbhorvát jövevényszó; vö. *trnci* 'borzadás, rettegés'. A *tüdőtárnics* eredeti neve is *rettegőfü*. Mollay Erzsébet szerint pedig (Növénynevek Mélius Herbáriumában. Budapest, 1983, 45) a nyelvérzék a *tár, táru* 'nyflik' igével asszociálja, azaz szép virágának nyílása és záródása fontos a névadásban (a hőmérsékleti változások következtében mozognak a virágszirmok). Kovács Antal „Járok-kelek gyöngyharmaton” (Mosonmagyaróvár, 1987) című gyűjtésében említ is egy *tátinc* alakváltozatot, ami ezt a magyarázatot erősítheti.

A pilletárnicska binominális latin elnevezésében szereplő *Gentianella* nemzetségnév a *gentiana* ókori latin növénynéven alapul, annak kicsinyítő képzős alakja. Caspar Bauhin művének (Pinax theatri botanici, 1623) megjelenése óta használatos a botanika szaknyelvében. A *sárga encián* 'Gentiana lutea' már Pliniusnál szerepel, és a görög *gentiáné* 'ua.' (Dioszkuridész) növénynéven alapul. Ez pedig a Skodrában (ma Észak-Albánia) székelő utolsó illír király (i. e. 180–168), *Genthios* nevét őrzi, aki – vagy inkább az orvosai közül valaki – az azon a vidéken honos sárga encián gyökerének gyógyhatását felismerte. Az etnobotanikai taxonómiában a Szigetközben *egyszemcián*, *encia* a tájnyelvi neve, másutt hívják *Gentius király füve*, népi átalakítással *gyenciana*, *danciagyökér* néven is.

Használatos még *keserűgyökér* neve, ez a német *Bitterwurz* tükörfordítása. A pilletárnicska *amarella* (< latin *amarus* 'keserű') fajneve szintén a gyökér ízére utal.

tulokdíz R. 1807: *tulokdíz* 'Martynia' (MFüvK. 362), 1843: ua. és *czifra tulokdíz* 'Martynia annua' (Bugát 442), 1873: *tulokdíz*, *cifra tulokdíz* 'Martynia' (Ballagi 2: 668). A botanika újabb forrásaiból és a szótárakból, lexikonokból nem adatolható. Minden bizonnyal Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály szóalkotása; később Diószegi az „új nemi nevek” között is felsorolja (1813: OrvF. 355), ám később nem terjedt el az elnevezés. Csak Bugát Pál vette fel a nyelvújítás korában Természettudományi Szóhalmazába, de ő tőlük, a debreceni füvészkönyvből – szinte kivétel nélkül – minden növénynevet átvett. Utána már csak a Ballagi-féle szótár említi. A névadás szemléleti háttere – mint az a növény leírásából, jellemzéséből kiderül – az volt, hogy a Martynia „2-szarvú magzatja [...] mikor megéri, leválik róla vastag húsos kopátsa, 's tokja olyan 2-szarvúvá lesz, mint a' tziifra tulok” (MFüvK. 362). Tőlük való a *kecskedíz* hasonnev is, amely szintén a debreceni füvészkönyvben bukkan fel először (1807). A *Martynia* nemzetségnevet Linné adta, a terminus az angol botanikus, John Martyn (1699–1768) nevét őrzi.

rákfarkfű J. Pimpinella saxifraga | Pimpinella sanguisorba (MNöv. 77). R. 1783: *rák-fark-fű* 'Pimpinella saxifraga' (NclB. 351), 1807: ua. (MFüvK. 209), 1825: ua. (LexBud. 505), 1835: ua. (Kassai 4: 182), 1843: *rákfarkfű* 'ua. és Pimpinella alba' (Bugát 357), 1845: ua. (Műsz. 131), 1873: *rák-farkfű* 'Pimpinella saxifraga' (Ballagi 2: 460), 1893: *rákfarkfű* (Nyr. 22: 152), 1897: ua. (Pallas 16: 371), 1911: *rákfark* 'ua.' (Nsz. 253). A *rákfarkfű* alakfestő elnevezés. Diószegi a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” sorában szerepeltetett *rákfarkfű* helyett a „Megállított Nevek” közé a *tömjén pimpinella* elnevezést javasolta (OrvF. 385). A *pimpinella* újlatin növénynév,

ma e növény nemzetsége. Német nevét pedig a *hód* állatnévvel alkották meg: *Bibernelle* (PbF. 354). A *sanguisorba* fajnév a 'vér' jelentésű *sanguis* és a *sorbēre* 'nedvességet felvenni' szavakból keletkezett. A növény gyökerének gyógyhatására utal, korábban sebösszehúzásra használták. A latin *saxifraga* fajnév a 'kő a testben' jelentésű lat. *saxum* és a *-fragus* '-törő, -széttörő' szavakból áll, szintén a növény gyógyhatására vonatkozik, hiszen valaha vesekő és hólyagkő elleni gyógyszer volt.

rákfarok J. *Potentilla anserina* (Péntek–Szabó 330). N. uo. 273: ua. (Kalotaszeg, Váralmás) 'ua.'. Román megfelelője azon a vidéken a N. *coada rácului* (Băbiu ~ Bábony, Cornești ~ Somtelke, Finciu ~ Kalotaújfalú) 'ua.' (uo.). A *Potentilla* genusnév a latin *potens* 'erős' kicsinyített alakja. Magyarázata az, hogy a rákfajok gyógyfű hírében állott. A növény társneve a *libalétra* (MNy. 39: 252) R. 1835: *létra fű* 'ua.' (Kassai 4: 120), az etnobotanikai taxonómiában Komárom megyében (ÚMTsz. 3: 857) a *lúdpimpó* (R. 1865: CzF. 3: 1570), valamint a *libapimpó* (R. 1807: MFüvK. 305, 1835: Kassai 4: 120, 1865: CzF. 3: 1486), N. Gyógysz. 377: Gyergyó | Népismdolg. 30: Gyimesbükk | Zelnik 15: moldvai csángó | Péntek–Szabó 273: Mákó. A növény a falusi udvarok, libalegelők és libaúsztatók környékének libatrágyában gazdag, nitrogéndús talaját kedveli. Hasonneve a *pipefű* és a *lúdpázsit*. A libákhoz fűződő szoros kapcsolatát latin faji neve (< lat. *anser* 'liba') és több német és szláv neve is tükrözi: német *Gänse-Fingerkraut*, cseh *mochna husi*, orosz *lapcsatka guszinjaja*, *guszinjaja lapka*, lengyel *pięciornik gęsi*, szerbhorvát *guščija petoprnsnica*, szlovák *nátržník husi* 'Potentilla anserina jelentéssel' (Weeds 1348), valamint francia *herbe aux oies* 'ua.' (FMF. 453).

rákfű R. 17. sz.: *rakfű* 'Crispula' (Ért. 94), 1706: *apró rák fű* 'Verrucaria minor' (PPNomH.), 18. sz. első fele: *rák fű* 'Capsella bursa pastoris' (MNy. 6: 274). Német eredetű növénynév, tükörfordítással került a magyar botanikai szaknyelvbe. A német terminus több növényt is jelöl; vö. *Krebskraut* 'Cichorium int., Chrozophora tint., Lemna minor, Paris quadrifolia, Scleranthus perennis, Stellaria oloides' (M. 304).

rákgyökér R. 1897: ua. 'Aronicum' (Pallas 16: 1143). A Benkő Józsefnél szereplő német R. 1783: *Krebswurz* 'Polygonum bistorta' (NclB. 363) lehet az alapja. Szintén a *Polygonum bistorta* neve a **ráknyakúfű** (PE. 244), N. Gyógysz. 377: ua. (Gyergyó), amely Erdélyben használatos metaforikus etnobotanikai terminus. A növény gyökértörzsét régen étvágygerjesztőként, illetve ízletes téli főzelékként (a spárgához hasonló módon) készítették el, valamint vízben megfőzve csörgőkígyó marása ellen, továbbá vérzéscsillapítóként használták. A családba sorolt növényeknek szára erősen ízelt, feltűnők a szárcsomói. Erre a sajátosságra régebbi füvészkönyveinkben több név is utal. Ilyen például a *göcsfű*, *szárbütykűfű* vagy a *száz bötköjű-fű* (1578: Herbarium; 1775: Csapó). Tudományos *Polygonum* neve szintén 'sok bütykű' jelentésű. A **rákgyökér** egyik társneve a *kígyógyökerű keserűfű* (R. 1672 k.: SzT., 1783: NclB., 1807: MFüvK., 1833: Kassai, 1843: Bugát, 1865: CzF., 1895: Pallas, 1911: Nsz.), amelynek gyöktörzse kígyó módjára csavarodik, tekeredik, kígyózva kúszik. Erre utal egyik hasonneve is, a *tekertgyökerűfű*. Mint Diószegiék jellemzik a növény gyökerét: „tekert-fatsart”. Tudományos latin *bistorta* fajneve szintén erre utal: *bis* 'kétszer'; *torquere* 'sodorni, tekerni'. A *kígyógyökerű* megfelelője a német *Schlangenwurz*, *Schlangenwurzel*, *Schlangen-Knöterich*, orosz *gorec zmejnjij*, szlovák *hadí koreň väčši*, olasz *serpentina*. További olasz nevei a *bistorta*, *biaveta*, *poligonia*, *lavazuola*, *tortorete*. Másik – igen régtől adatható és a szakkönyvek szinte mindegyikében szereplő – hasonneve a *kígyótráng* (R. 1500 k.: *kegyo trank fyw* 'Serpentaria' (StrassbGl.), majd 1578: Herbarium, 1588: FrankHasznK., 1595: FK., 1604: MA., 1643: Com:Jan., 1762: PPB., 1775: Csapó, 1783: NclB., 1793: Földi, 1807: MFüvK., 1843: Bugát, 1865: CzF., 1895: Pallas, 1911: Nsz.). Munkácsi Bernát (KSz. 10) származtatása a törökből nem vehető komolyan. A TESz. szerint bizonytalan eredetű, Mollay Károly (NMÉr.) véleménye ezzel szemben az, hogy nem bizonytalan a származás, mert az összetett szó korai újfelnémet eredetű tükörszó (< *dracón-kraut*, *dragon-kraut*). A latin *serpentaria* (R. 1578: Lonicerus: Kräuterbuch) terminus (< lat. *serpens*, gen. *serpentis* 'kígyó') fajnév magyarázata az, hogy a rizóma számos egymásba gabalyodó gyökérszálból áll, és a növényt korábban kígyómarás ellen használták (talán éppen emiatt a hason-

lóság miatt, hiszen a múltban a növény külseje, alakja figyelmeztette a gyógyulást kereső beteget, hogy a különösebb alakú növények hatását kipróbálja).

rákízű pereszke J. *Tricholoma inocyboides* (Krébecz J.: Gombaatlász. Budapest, 111). A fenyőpereszke korábbi elnevezése onnan ered, hogy egyik változatának finom, diszkrét íze a rákéra emlékeztet.

rákkaktusz J. *Schlumbergera truncata* (P. 137). A *karácsonyikaktusz* társneve, amely a németből való tükörfordítás eredménye; vö. ném. *Weihnachtskaktus* (PbF. 403). Tudományos latin nemi neve a 19. századi belga kertész, Frédéric Schlumberger (1804–1865) nevét őrzi, aki híres kaktuszzakértő volt.

rákollóvirág J. *Heliconia* (P. 109). A hamisbanán metaforikus társneve. A botanika szaknyelvében ismert *helikónia* társneve is (uo.), ez természetesen Linné latin *Heliconia* nemzetségneve, amely a latin *heliconius* és görög *helikoniosz* 'Helikon hegyéről való' szóból alakult. Kínában a kerti krizantém '*Dendranthema hortorum*' fajtái kaptak hasonló festői neveket, mint a *rákollóvirág*, már 2500 évvel ezelőtt, a Szung-korban. Az ott kedvelt szokatlan színű és megjelenésű egyik fajtának – sajátos virágszirmai alapján – a *bíbor rákolló* (Kósa–Varga 8) elnevezést adták.

rákszemu dinka J. a vörös dinka alfajtája (MoK. 4.1: 251). A szőlőfajta *rákszemu* jelzőjének az a magyarázata, hogy bogyója apró, mint a rák szeme. A *dinka* egyébként szerbhorvát eredetű szőlőnév, első felbukkanása a magyar írásbeliségben nem 1795, mint a TESz. írja (1: 640), hanem 1780: *dinka* (Prónay Pál: A' szőlőknek plántálásáról. Pest, 59).

rákvirág J. *Aglaonema* (MNöv. 159). A név szó szerinti megfelelője a németben a *Krebsblume* '*Epilobium angustifolia*, *Taraxacum officinale*' (M. 304). A növény latin elnevezése, az *Aglaonema* nemi név a 'tündöklő, ragyogó, pompás' jelentésű görög *aglaosz* és a *néma* 'porzófonal' szavakból keletkezett, arra utal, hogy ezek a szálak nem a virágzatban találhatóak, meg sem lehet mondani, mennyi tartozik egy-egy virághoz. A *rákvirág* két fajtáját ismerteti Richard Gilbert 200 kedvelt szobanövény (Budapest, 1999.) című munkájában: *Aglaonema commutatum* (19) és *Aglaonema crispum* (20).

A NEM KÖZISMERT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA

Csapó	=	Csapó József: <i>Uj füves és virágos magyar kert</i> . Pozsony, 1775.
Ért.	=	Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. (MTA) Pest, 1870/7: 65–76.
FK.	=	Beythe András: <i>Fives kxn</i> . Németújvár, 1595.
FMF.	=	Sajó Endre: <i>Francia-magyar mezőgazdasági szakszótár</i> . Budapest, 1987.
Földi	=	Földi János: <i>Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról</i> . Béts, 1793.
Genaust	=	H. Genaust: <i>Etimologisches Wörterbuch</i> . Basel–Boston–Berlin, 1966.
Gyógysz.	=	<i>Gyógyszerészet</i> . Bukarest, 1956–. i. h.: 1991. (35. évf.).
Herbarium	=	Mélius Juhász Péter: <i>Herbarium a fákac fveknec nevekrxl, természetekrxl és haßnairol</i> . Kolozsvár, 1578.
Kósa–Varga	=	Kósa G.–Varga E.: <i>Kína kerti virágai</i> . Budapest, 1986.
LexBud.	=	<i>Lexicon valachio – latino – hungarico – germanicum</i> . Budae, 1825.
M.	=	H. Marzell: <i>Alphabetisches Vezeichnis der deutschen Pflanzennamen</i> . Leipzig, 1957.
MFüvK.	=	Diószegi S.–Fazekas M.: <i>Magyar Fűvész Könyv</i> . Debrecen, 1807.
MNöv.	=	Csapody V.–Priszter Sz.: <i>Magyar növénynevek szótára</i> . Budapest, 1966.
Műsz.	=	Kováts Mihály: <i>Háromnyelvű fejtő műszótár</i> . Buda, 1845.
Natter	=	Natter-Nád Miksa: <i>Virágos könyv</i> . Budapest, 1939.
NclB.	=	Benkő József: <i>Nomenclatura botanica</i> . (in Magyar Könyvház I.) Pozsony, 1783.
Nsz.	=	Cserey Adolf: <i>Növényosztár</i> . Budapest, 1911.
OrvF.	=	Diószegi Sámuel: <i>Orvosi Fűvész Könyv</i> . Debrecen, 1813.
P.	=	Priszter Szaniszló: <i>Növényneveink</i> . Budapest, 1998.
PbF.	=	R. Schubert–G. Wagner: <i>Pflanzennamen und botanische Fachwörter</i> . Leipzig, 1988.

- Péntek–Szabó = Péntek J.–Szabó A.: *Ember és növényvilág*. Bukarest, 1985.
PPNomH. = Pápai P. F. följegyzései: *Nomenclatura Herbarum*. Anno 1706. (Nyr. 29: 363–66)
Weeds = Williams, G.–Hunyadi K.: *Dictionary of Weeds of Eastern Europe*. Budapest, 1987.
Zelnik = Halászné Zelnik Katalin: *Moldvai csángó növénynevek* (CsopnyelvDolg. 36). Budapest, 1987.

Rácz János